

צפון הרי חברון בראשית האלף השני לפני הספירה

יצחק מייטליס
מעלה אדומים

מבוא

בצפון הרי חברון נחשפו עשרות מערות קבורה ואתר יישוב אחד מתקופת הברונזה התיכונה I (1800–1950 לפני הספירה). במאמר זה יובא תיאור תמציתי של החפירות והממצאים, שחלקם פורסם בעבר ולחלקם זהו פרסום ראשון. בהסתמך על התיאור שלהלן ניתן ללמוד אודות תהליך התפתחותה של התקופה בשלב המעבר מתקופת הברונזה הביניימית לתקופת הברונזה התיכונה ואודות המאפיינים החומריים והגיאוגרפיים של תושבי אזור זה (מפה 1).

המערה בוואדי א-תינ

בעקבות ידיעות שהגיעו אל ר' נאוויל באשר לשוד קברים, שאוצרותיהם הגיעו לשוק העתיקות בבית-לחם, הגיע גם הוא למערה בוואדי א-תינ, כתמישה קילומטרים מדרום-דרום-מזרח לבית-לחם. נאוויל מצא מערה שדודה, אך מצא בה מספר רב של כלים תמימים וכן שרטט את תכניתה. על פי עדותו זוהי מערה טבעית ולא נמצאו בה עצמות. החומר מהמערה פורסם על-ידי האב וינסנט (Vincent, 1947).

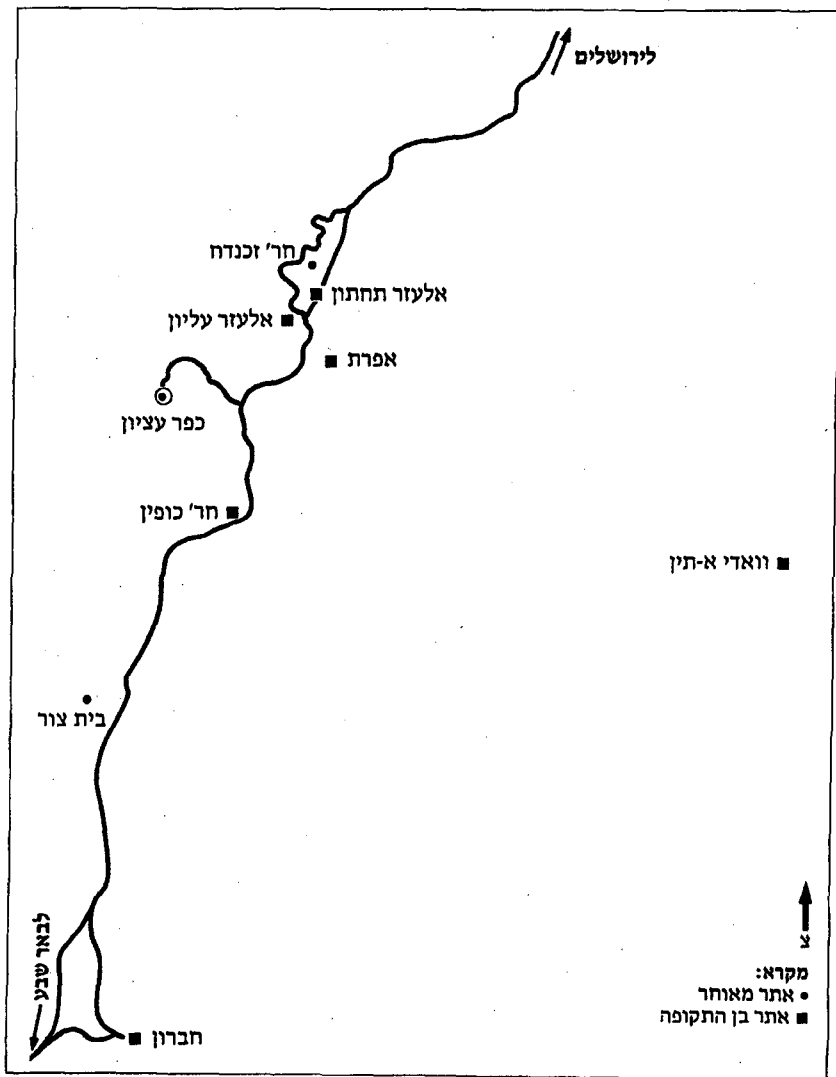
גובה המערה על פי התכנית 2.70 מ', עומקה שבעה מטרים ורוחבה תמישה מטרים. וינסנט טען, שמערה זו היא מערת קבורה, אך פרט לעובדה שנמצאו בה כלים תמימים רבים, כלי נשק וסיכות רכיסה, אין בה שני מרכיבים חשובים, המאפיינים מערות קבורה: תכנית אופיינית ועצמות. לכן נראה, שמערה זו שימשה מערת מגורים לרועים, שרעו את צאנם באזור זה.

הממצא

במערה התגלו כלים מתקופת הברונזה הקדומה, מתקופת הברונזה התיכונה I ומתקופת הברונזה התיכונה II. לפי וינסנט (Vincent, 1947) נמצאו במערה הכלים הבאים: בקבוקים נטולי ידיות (Fig. 4) מתקופת הברונזה התיכונה I וקערה עם צביעת צלב שחור (Pl. VI: 10). הפכית (Fig. 3:3)

שייכת גם היא לתקופה זו וכך כנראה גם הקערות (PL. VI: 4, 6, 7). גרסטנבליט טוענת, שגם הקנקן הקטן בעל הידיות המאוזנות (Fig 5: A) שייך לאותה תקופה (Gerstenblith, 1983, 34), אך היא מציינת, שאין לו מקבילות.

מפה 1: האתרים בצפון הרי חברון בראשית האלף השני לפני הספירה

סיכום

במערה שבוואדי א-תין, הנמצאת במדבר יהודה, חיו כנראה רועים. לא סביר להניח, שהמערה שימשה בעיקר לקבורה. ייחודה בכך, שיש בה כלים תמימים הן מתקופת הברונזה הקדומה והן מתקופת הברונזה התיכונה I. הכלים המופיעים בה אינם כלים שכחים ואיכותם גבוהה. מציאותם של כלים ייחודיים אלה באיכות גבוהה באתר שולי במדבר מעוררת תהיות.

קברים מתקופת הברונזה הביניימית והברונזה התיכונה באלעזר שבגוש עציון

אלעזר עליון

במסגרת חפירת הצלה, שנערכה מטעם קצין המטה לארכיאולוגיה ביהודה ושומרון בשנת 1980 מצפון ליישוב אלעזר, ממערב לכביש ירושלים-חברון, נחפרו שמונה קברי פיר מתקופות הברונזה הביניימית 2200-1950 לפני הספירה והברונזה התיכונה. החפירות נערכו על-ידי אילן שרון ואורנה הס. הקברים נמצאים בחלקו העליון של מדרון, היורד אל ואדי אל-ביאר, שמעיין גדול, עין אל-ביאר, נובע בו. הוואדי רחב ונוח לעיבוד חקלאי. כקילומטר אחד מדרום לקברים נמצא אתר המכונה רוג'ים איסבית, שבסקרים שונים נמצאה בו קרמיקה מתקופות הברונזה הביניימית והברונזה התיכונה (כוכבי, תשל"ב, 45, אתר 54). כ-500 מ' צפונה נמצאת חירבת זכנדח, המזוהה עם פעור המקראית, שקרמיקה מתקופות הברונזה התיכונה (דווח בעל-פה על-ידי אי עופר) ומתקופת הברזל (כוכבי, תשל"ב, 44, אתר 46) נמצאה בה. נראה, שמערכת קברים זו הייתה קשורה לאחד היישובים הסמוכים. הקברים הם קברי פיר עגולים בעלי תא קבורה אחד. קוטר הפירים נע בין 65 ס"מ למטר אחד ועומקם כ-1.40 מ'. קוטר תא הקבורה משתנה ונע בין 1.50 מ' ל-2.40 מ'. בארבעה מהם נמצאו שלדים על קרקעית תא הקבורה ובאחד מהם (קבר 4) התגלתה גם קבורה בקנקן - קבורה אופיינית לתקופת הברונזה התיכונה I.

הדו"ח האנטרופולוגי, שנערך על-ידי ג'ו זיאס מרשות העתיקות, קובע, שהעצמות הגיעו במצב שלא אפשר זיהוי מושלם. התוצאות שהתקבלו הינן:

- קבר 3** - שלד של אדם מבוגר, וכן עצמות כבש או עז;
קבר 4 - שלד של ילד בן חמש (עצמותיו נמצאו בקנקן, ראה לעיל); עצמות ילד נוסף, שגילו ומינו אינם ניתנים לזיהוי; וכן עצמות אדם נוסף, שגילו ומינו אינם ניתנים לזיהוי;
קבר 5 - שלד שאינו ניתן לזיהוי;
קבר 6 - שלד שאינו ניתן לזיהוי.

בקברים 6 ו-8, בחלק העליון של הפיר, התגלתה קרמיקה מתקופת הברזל II, הכוללת שברי קנקנים, פערורים, שבר קדרה, שפת פכית ובסיס גבוה של נר אופייני.

הממצא הקרמי

הממצא הקרמי אינו רב אך חשיבותו מרובה. ייחודו בכך, שבקברים אלה נחשפו ממצאים טיפוסיים לתקופת הברונזה התיכונה I - תקופה שאיננה מוכרת כמעט בהרי יהודה. לשורת קברים

זו יש לקשר את מערכת הקברים, שנחפרה על-ידי רבקה גונן באפרת (להלן). מתוך הפרסום החלקי של החפירות באפרת נראה, כי הקברים שם שייכים לאותן תקופות. עם זאת יש לציין, שהכלים באלעזר ובאפרת אינם מחופים וממורקים – תכונה האופיינית לאותה תקופה במישור החוף. נראה שהסיבה הינה רגיונלית בעיקרה. יש להעיר, שהחופרים בגשר קושרים את העדר החיפוי לכך שמדובר בשלב קדום באותה בתקופה (גורפינקל ובונפיל, תש"ן). נראה שהסברם נכון לאזורי העמקים והחוף ואילו באזור החר אין החיפוי והמירוק קיימים לאורך התקופה כולה.

גם הכלים מתקופת הברונזה הביניימית אינם מהטיפוסים השכיחים וסביר להניח שהם שייכים לשלהי התקופה. תופעה ייחודית היא הקבורה בקנקן, שנמצא בקבר 4. קבורה זו אופיינית לתקופה הבאה ולא לתקופת הברונזה הביניימית. העדויות מהחפירה באלעזר מצביעות על כך, שחלק ממאפייני הקרמיקה של תקופת הברונזה התיכונה ו החלו להתפתח בשלהי תקופת הברונזה הביניימית, וכך גם בנושא מנהגי הקבורה. הממצא מחפירה זו מחזק את הדעה, שתקופת הברונזה התיכונה היא המשך ישיר של התקופה שקדמה לה ואין היא פרק חדש נפרד. נוסף על כלים אלה נמצאו גם מעט כלים, האופייניים לתקופת הברונזה התיכונה II. למרבה הצער, בהעדר רישום מפורט לא ניתן לברר מאיזה קבר הוצאו, כך שאין אפשרות לברר האם היו כלים אלה יחד עם כלים נוספים או שהיו בקבר נפרד.

בתקופת הברזל II שימש חלק מהקברים בור אשפה (לא נמצאו בהם כלים שלמים אלא שברים בלבד). נראה, שהפעילות המחודשת קשורה בפעילות המחודשת בחיבת זכנדח (כנראה פעור המקראית).

אלעזר תחתון

במהלך חציבת תוואי הכביש ליד אלעזר שבגוש עציון נפגעו כעשר מערות קבורה, שנחפרו לאחר מכן, בשנת 1988, על-ידי יחידת קצין המטה לארכיאולוגיה. אין בידינו תיעוד מלא של החפירה. שורת קברים זו נמצאת במורד המדרון, כמאה מטרים ממזרח למערות שנחפרו בשנת 1980. מערת קבורה נוספת נחפרה על-ידי די' עמית כמאתיים מטרים מדרום לקבוצת הקברים, שנחפרה בשנת 1988 מטעם קצין המטה לארכיאולוגיה ביהודה ובשומרון (עמית, 1990, 64). במערה זו, כמו במערות הצפונית יותר, נהרס החלק המזרחי, שפיר הכניסה היה בו כנראה. תא הקבורה עגול, קוטרו 2.1 מ' וגובה תא הקבורה שבמרכזו כמטר אחד. בתא נמצאו שרידיהם של שישה נקברים: זכר מבוגר, נקבה מבוגרת, נער בן 13-15 ושלוש ילדים בגילאים שונים. כן נמצאו במערה עצמות של שתי עזים, שהעצמות התחתונות של גפיהן חסרות. כן נמצאו במערה קערה וקנקן. בקבוצת קברים זו בולטים כלים מתקופת הברונזה התיכונה I, אך מופיעים בה גם כלים מאוחרים יותר. אין כל אפשרות לדעת, האם נמצאו באותו קבר כלים מתקופות שונות או שהמכלול בכל קבר היה בן תקופה אחת. השוואה עם המכלול, שנמצא בחפירתו של שרון, מעלה הבדל בולט אחד: העדר כלים מתקופת הברונזה הביניימית. להעדר כלים מתקופה זו יש משמעות רבה משום שהקברים הם כנראה קברי פיר האופייניים לתקופת הברונזה הביניימית. קיימת אמנם אפשרות, שבני תקופת הברונזה I פינו את תכולת הקברים לפני שקברו את מתיהם, אך יש מקום להעלות את הסברה, שהקברים נחצבו בתקופה זו והייתה המשכיות בחציבת קברי הפיר גם בתקופת הברונזה התיכונה I.

אפרת

היישוב אפרת נמצא כקילומטר אחד מדרום-מזרח לקבוצת הקברים כאלעזר, מעבר לוואדי אל-ביאר. במהלך הכשרת השטח לבנייתה של העיר אפרת אותר על גבי אחת מגבעות היישוב, המכונה היום "גבעת התאנה", שדה קבורה ובו למעלה מ-30 קברי פיר. הקברים נחפרו במסגרת חפירת הצלה בראשותה של רבקה גונן מטעם קצין המטה לארכיאולוגיה ביהודה ושומרון (גונן, תשמ"א). שני קברים נוספים נחפרו על-ידי ד"ר עמית (עמית, 1990).

חפירתה של ר' גונן

למעשה נחפרו שלושה שטחים: שטח א – תלולית בראש הגבעה; שטח ב – קברים במדרון דרומי; ושטח ג – בורות במדרון הצפוני-מזרחי. בשטח ג לא נחשף ממצא ראוי לציון ולכן לא נעסק בו.

שטח א: בראש הגבעה נמצא מבנה אבן גדול, ששני שלבי בנייה מתקופת הברונזה הביניימית ומתקופת הברונזה התיכונה, אוכחנו בו על-ידי החופרת. תפקידו ומותו של המבנה אינם ברורים והחופרת משערת, שהמבנה שימש מתקן פולחני.

שטח ב: מתוך 31 קברי פיר שאותרו נחפרו 15. השאר היו שדודים ונלקחו מהם דגימות קרמיות בלבד. בארבעה פירים שנמצאו בשולי שדה הקבורה לא נמצא תא קבורה והחופרת משערת, שהם נועדו לסמן את בית-הקברות (גונן, תשמ"א, 27). יש להעיר, שגם בחפירתו של דיוויס ליד גבעון (מייטליס, בפרסום) נמצאו שני פירים ללא תא קבורה. לא ברור האם הייתה לפירים ללא תא קבורה משמעות מיוחדת או שהעדר תא הקבורה נובע מאי סיום העבודה.

לכל הפירים (להוציא הארבעה) היה פיר עגול וחדר קבורה, ואבן גדולה חסמה את פתחו של כל תא קבורה. בחמישה קברים לא היה שימוש משני, כלומר השימוש בהם היה חד תקופתי: בתקופת הברונזה הביניימית בלבד. בקברים החד תקופתיים התגלו עצמותיהם של 26 מתים, ולדעת החופרת הייתה זו קבורה משנית. בקברים נמצאו קנקן קטן בעל שתי ידיים זיו בבסיס הצוואר, קנקנים גדולים, נרות עם ארבעה פיות, קערות וספלים. ב-22 מהקברים נעשה שימוש משני בתקופת הברונזה התיכונה. לדעת החופרת חצבו אנשי התקופה פירי כניסה חדשים, מהם מלבניים, ובמקרים אחדים חיברו קברים מספר יחד ויצרו מערכות של פירים אחדים עם חדרים אחדים. בחמישה קברים ניתן היה להבחין ברצפת אבן, שיצרה הפרדה סטרטיגרפית בין תקופת הברונזה הביניימית שמתחת לרצפה ובין תקופת הברונזה התיכונה. מתקופה זו נמצאו 97 נקברים, ביניהם 17 ילדים.

הממצא הקרמי עשיר למדי ולדעת החופרת הוא שייך לשלהי תקופת הברונזה התיכונה I ולראשית תקופת הברונזה התיכונה II. היא מציינת, שהכלים הנפוצים הם קנקנים בעלי ארבע ידיים, קערות מזוות סגורות, פכיות, מעט פכים וקערות פתוחות. הנרות, לעומת זאת, בולטים בהעדרם. נוסף על הממצא הקרמי נמצאו סיכות רכיסה, מסמרים, להבי פגיונות וסכינים, ראש רומח, טבעות ועגילים, שלוש חרפושיות, תפוחי ניצב של אבן 'בהט ושנהב לפגיונות, פיסות עצם לשיבוץ חפצי עץ, קליפות של ביצי יענים, חרוזים רבים, חתיכות ביטומן ואבן משחזת. דו"ח החפירה לא פורסם עדיין אך על פי תצלומים המצורפים למאמר (גונן, תשמ"א) ובעזרת

הקבלה למערכת הקבורה באלעזר, שהשתייכה כנראה לאותה מערכת קבורה, ניתן להוסיף פרטים מספר. בתמונה המופיעה בדו"ח (גונן, תשמ"א) בעמוד 29 נראות סיכות רכיסה, רובן בעלת ראש פשוט וחלק, האופייניות לתקופת הברונזה התיכונה II, אך מופיעה בתמונה זו גם סיכה בעלת ראש מעובה, האופיינית לתקופת הברונזה התיכונה I. בתמונת הכלים מקבר 11, המופיעה בעמוד האחורי של כתב העת (גונן, תשמ"א) נראים כלים מתקופת הברונזה הביניימית, קנקנים, נר בעל ארבעה פיות וכן כלים מתקופת הברונזה התיכונה I בהם קנקנים (חלקם ללא צוואר) קערה מזווה ופכית שפת צווארון, הדומה ביותר לפכית שנמצאה באלעזר. בתמונה נראה בבירור, שגם באתר זה לא היו הכלים מחופים בניגוד למקובל במישור החוף.

חפירתו של ד' עמית

בעקבות פגיעה בשני קברי פיר, שנחצבו בשכבת חוואר קירטונית (תצורת בית-מאיה), במהלכן של עבודות עפר, נחפרו השניים על-ידי דוד עמית (מטעם קצין המטה לארכיאולוגיה ביהודה ושומרון). המערה הדרומית מעוגלת, קוטרה 2.6 מ', גובהה 1.3 מ' ובמרכזה נמצא קנקן בודד השייך לתקופת הברונזה התיכונה I וכן מעט עצמות. קנקן בעל מתאר גוף דומה נמצא בחירבת כופין (להלן). לקבר הצפוני תא קבורה בעל צורה סגלגלה (2 X 3.5 מ') וגובהו המרבי 0.9 מ'. במרכז המערה, על גבי מצע עפר לבן, נמצא קנקן מאורך בעל שתי ידיים בגוף הכלי, ללא צוואר וללא שפה (עמית, 1990, ציור 84 ב). החופר מתארך את הקנקן לתקופת הברונזה התיכונה I, אך בהעדר צוואר ושפה לא ניתן לתארו בוודאות. העפר הלבן כיסה עצמות גפיים של בוגר, שהונחו על גבי משטח עשוי אבנים.

הקברים הללו שבאפרת שונים מן הקברים באלעזר בכך שיש בהם אך ורק קנקנים. החופר אינו מציין הימצאות עצמות בתוך הקנקנים ולכן נראה, שלא שימשו לקבורה. המכלול האחיד של הכלים (קנקנים בלבד) בקברים אלה אינו אופייני לקברי התקופה.

החפירות בקברים של ח'רבת כופין

חירבת כופין נמצאת כ-11 ק"מ צפונה לחברון (בקו אווירי), כארבעה קילומטרים מצפון לחירבת טביקה, היא בית-צור, וכ-4.5 ק"מ דרומה לבית-הקברות באפרת (שוב, בקו אווירי). הקברים נמצאים על המדרון המערבי של גבעה, הנמצאת ממערב וסמוך לכביש ירושלים-חברון ומצפון לכביש המוביל לבית-אומר. כשני קילומטרים ממערב לאתר נובע מעיין גדול, עין אל-ערוב. המסלע במדרון קירטוני ורך וזו הסיבה לכך שנבחר לשמש אזור קבורה, בדומה לאזורי הקבורה באפרת, באלעזר ובמקומות נוספים. על פני הסלע הבחין החופר בספולים במידות שונות, חלקם בסמוך לפתחי הקברים (Smith, 1962).

תכניות הקברים אינן ברורות דיין אך נראה, כי הקברים הינם קברי פיר עגולים. בשדה קבורה זה נחפרו ארבעה קברים ולהלן תיאורם (כפי שעולה מתוך הדו"ח).

קבר 1

בקבר זה נמצאו עצמות אחדות וגולגולת אחת, וסמוך אליה קבוצת כלים השייכים לתקופת הברונזה הקדומה I. עצמות נוספות נמצאו במרחק מסוים מהכלים ולדעת החופר הן שייכות לקבורה נוספת ללא כלים.

קבר 2

בקבר זה נמצאו עצמות במצב, שאינו מאפשר זיהוי. הקרמיקה, לעומת זאת, שייכת לתקופת הברונזה הביניימית והמכלול הקרמי כולל קנקנים מסורקים ונרות בעלי ארבעה פיות. סמית טוען (Smith, 1962, 10-11), שניתן לחלק את הקרמיקה שנמצאה בקבר לשלוש קבוצות, המייצגות שלושה שלבים כרונולוגיים שונים של הטמנה. כל הטמנה כללה קנקן אחד או שניים וכן נר אחד או שניים.

קבר 3

קבר זה, החשוב מבין הקברים, נמצא בקצה הדרומי של הטרסה. הוא מורכב משמונה חדרי קבורה וכנראה מארבעה פירים (סביר יותר להניח שבשלב מאוחר חוברו קברים מספר יחד). רק פיר אחד (מס' 5) נחפר במלואו. קוטרו 1.30 מ' ועומקו מטר אחד. חדרי הקבורה עגולים וקוטרם נע בין 1.80 מ' ובין 2.20 מ'. רוב הממצא התגלה בחדרים 3, 4, 6 ו-7. החופר הבחין בשתי שכבות. הקרמיקה שבשכבה התחתונה שייכת לתקופת הברונזה הביניימית, אך העצמות פונו ורוכזו בפנית תא מס' 4, כנראה בעת חידוש הקבורה במערה בתקופה המאוחרת יותר. חידוש הקבורה נעשה בתקופת הברונזה התיכונה I (השכבה העליונה). המכלול הקרמי עשיר למדי וכולל קנקנים בעלי בסיס שטוח, פכית דליה, פכית עם בסיס כפתור, קערה מזווה עם בסיס דיסקוס דק וקערות פתוחות שחלקן מחופה בצבע אדום (החיפוי נדיר באזור החר גם בתקופה זו). כן נמצאו שלושה גרזנים, חרבות, מסרקים וכלי אלבסטר.

קבר 4

בקבר זה נמצאה קרמיקה מהתקופה הרומית הקדומה אך על פי שקתות הקבורה שנמצאו במערה טוען החופר (Smith, 1962, 32), שהקבר נחצב כבר בסוף תקופת הברזל.

דיון בממצא

קבר 3 הינו בעל חשיבות מרובה. הימצאות קרמיקה מובהקת מתקופת הברונזה התיכונה I מהווה עדות נוספת לפעילות בתקופה זו בהרי חברון. בשלב זה של המחקר נראה, שקבר זה הוא עדות לפעילותו של גורם בצפון הרי חברון, אך בממצא הקרמי יש היבטים חשובים אחרים, הנוגעים להבנת תהליך ההתיישבות בהר. בלוח X: 1 שבדו"ח (Smith, 1962) נראה קנקן, השייך לתקופת הברונזה הביניימית, אך שפתו קעורה מעט – צורת שפה האופיינית לתקופת הברונזה התיכונה I. תופעה דומה נמצאה בחפירות של שרון באלעזר (לעיל). בלוח XII: 1, 6, 7 נראים קנקנים מתקופת הברונזה הביניימית אך שפתם משולשת ואופיינית לתקופת הברונזה התיכונה I. גם באלעזר נמצא קנקן כזה (לוח XIV: 3). בלוח XI: 11 נראית קערה בעלת זיווי קל הנראית כמבשרת את תחילת הקערות המזוות בתקופת הברונזה התיכונה I.

כלים אלה מצביעים על כך שהשימוש הראשוני בקבר היה בשלהי תקופת הברונזה הביניימית/ראשית תקופת הברונזה התיכונה I. ממספר כלים המובאים בדו"ח ניתן להסיק, שהשימוש נמשך גם בראשית תקופת הברונזה התיכונה II. גרזן הפותה, המובא גם הוא בדו"ח (לוח XV: 40), נראה כגרזן מאוחר, האופייני לתקופת הברונזה התיכונה II. מקבילה לגרזן זה נמצאה כמנת (אדלשטיין וגרינהוט, 1988, 43). הגרזן מסווג על-ידי מירון כטיפוס ב השייך לתקופת הברונזה התיכונה II

(מירון, תשמ"ז, 75). נוסף על הגרזן נמצאו קערות פתוחות אחדות, השייכות גם הן לתקופת הברונזה התיכונה II (לוח XVI: 18, 19).

תל חברון

חברון הקדומה ממוקמת על שלוחה היורדת מגיבל רומידה לכיוון דרום-מזרח ולמרגלותיה נובע מעיין עין אל-ג'ידידה. בשל העדר שם לאתר נשתמש בשם "תל חברון", שניתן לו על-ידי החופר האחרון שלו (עופר, 1990, 190).

בשנים 1964–1967 נערכה באתר ובסביבתו חפירה רחבת היקף על-ידי משלחת אמריקנית בראשותו של המונד, שתוצאותיה הכלליות סוכמו בעבודת דוקטור שנעשתה על-ידי ג' צ'דוויק, המתבססת על חפירה זו (Chadwick, 1992). בעבודתו מציין צ'דוויק, כי בשטחי החפירה השונים התגלו קטעי קירות ורצפות עשויים חוואר צהבהב מתקופת הברונזה התיכונה I. בפרסום לא נכלל דיון קרמי (לא לוחות קרמים ולא חתכים מפורטים של השכבות השונות) כך שהעבודה הינה דיווח ראשוני מפורט שלא ניתן להעריך את מסקנותיו ולהתמודד עמן. תוצאות החפירה מלמדות, שבאתר התקיים יישוב פרוזות נרחב למדי, שהשתרע עד מעיין עין אל-ג'ידידה שבמזרח התל. אין באתר סימן כלשהו ליישוב מתקופת הברונזה הביניימית. המעבר בין תקופת הברונזה התיכונה I לתקופת הברונזה התיכונה II היה הדרגתי ואין עדות למשבר כלשהו. בתקופת הברונזה התיכונה II נבנתה חומה עבה מאבנים גדולות עם קדמות ונסגות (התגלתה בשטח 13). מבנים שנשארו מחוץ לחומה נטשו.

סמוך לתל נמצאו מערות טבעיות ששימשו לקבורה. באחת מהן התגלה קבר, שהחופר אבחנו בו שתי פיות מתקופת הברונזה התיכונה I ומתקופת הברונזה התיכונה II. בקבר נמצאו ארבע גולגולות, סיכות רכיסה, פיגיון ו-104 כלים הכוללים קערות מזוות, קערות פשוטות פתוחות, קנקנים, כלי תל יהודיה וחרפושית מאבן גיר עם עיטור סליל רץ (חרפושית היקסוסית). שתי קבורות נוספות נמצאו ברצפת אחד החדרים בשטח המסומן II (Chadwick, 1992, 61). חומת העיר המשיכה לתפקד גם בתקופת הברונזה המאוחרת אם כי השטח המיושב הצטמצם. בין הממצאים מתקופה זו ראויים לציון כלים קרמיים וחרפושית של רעמסס השני.

חפירתו של א' עופר בתל חברון

בשנים 1984–1987 התחדשה החפירה בתל חברון מטעם קצין המטה לארכיאולוגיה, במימונו ובשיתוף המכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת תל-אביב והחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה בראשותו של א' עופר. הדו"ח הסופי לא פורסם עדיין אך דיווחים מפורטים למדי כבר פורסמו (עופר, 1990; תש"ן; תשנ"ד). כן התנהלו שיחות בעל-פה בין כותב העבודה בין החופר כך שהתמונה הכללית של חפירה זו נהירה למדי.

תיאור החפירה

בחפירת תל חברון התגלו ממצאים מתקופות שונות, אך בסקירה זו נתייחס לתקופת הברונזה התיכונה בלבד.

שטח החפירה העיקרי הוא חתך S, העובר מראש התל עד תחתיתו. בחתך זה מצא החופר עד כה שמונה שכבות. החופר לא העמיק לתוך שכבות הברונזה הקדומה.

החתך נמצא סמוך לשטח 13, שבו מצא המונד את הקיר המקיף מתקופת הברונזה התיכונה. בחפירתו של עופר הורחב השטח וחתך רוחב מתבר את חתך S עם שטח 13. מערבה לשטח 13 נחפר שטח G1 וקטע נוסף של הקיר המקיף, הכולל פינה של קדמה, נחשף בו. כן נמצא קטע קטן של חלקלקה. בשטח F התגלה קטע קיר נוסף ובו נסגה אופיינית. נוסף על חשיפת קטעים מהחומה נחשף בצמוד לחומה חלק ממבנה מגורים (מבנה 230). באחד מחדריו (לוקוס 265) נמצאו מילויים ללא רצפה. החופר זיהה במילוי חרסים מתקופת הברונזה התיכונה ומתקופת הברונזה הקדומה וכן עצמות רבות של בעלי-חיים ותעודה הכתובה בכתב יתדות. בחדר סמוך (לוקוס 262) נחשף קטע רצפה ועליה מעט שברי קנקנים מתקופת הברונזה התיכונה וגרזן פותה השכיח בתקופת הברונזה התיכונה II.

ממצא החרסים

מחקר כלי החרס לא נעשה עדיין אך בעקבות שיחה עם החופר ובדיקת חלק ניכר מהחומר הקרמי נראה, כי באתר נמצאת קרמיקה מתקופת הברונזה התיכונה I (בלוקוס 265) והברונזה התיכונה II.

סיכום

מחפירות תל חברון מתברר, שבראשית האלף השני לפני הספירה התקיים בתל חברון יישוב קבע, כנראה ליד מעיין עין אל-ג'ידדה. מסקנה זו נובעת בעיקרה מהממצא הקרמי שנחשף בחפירתו של אי עופר. עם זאת יש לציין, שעד עתה לא ניתן להצביע בוודאות על אלמנט ארכיטקטוני כלשהו, השייך לתקופה זו (כפי שצוין לעיל אין הדו"ח של צ'ידוויק מבוסס כראוי ולכן יש להיזהר בשימוש במסקנותיו). נראה, כי התפתחותה וביצורה של העיר התרחשו רק במהלך המאה ה-18 לפני הספירה. גם אם היה היישוב בחברון בראשית האלף השני לפני הספירה קטן וזהו עדות יחידה (בשלב זה של המחקר) ליישוב קבע כלשהו בתקופה זו באזור זה.

מסקנות

היכולת להבחין בקיומה של תקופת הברונזה התיכונה I מבוססת בעיקר על החפירה בקבר 3 שבחירבת כופין, על החפירה בקברים שבאלעזר (5.5 ק"מ מצפון לחירבת כופין) ועל החפירה בקברים שבאפרת. בשלושת האתרים החלה הפעילות בשלהי תקופת הברונזה הביניימית, נמשכה בתקופת הברונזה התיכונה I והסתיימה בראשית תקופת הברונזה התיכונה II. למרות הקרבה הגיאוגרפית שונה המכלול הקרמי מתקופת הברונזה התיכונה I בחירבת כופין מן המכלולים הקרמיים שבאלעזר ובאפרת. השוני הבולט הוא החיפוי והמירוק שנמצאו על הכלים בחירבת כופין ואינם מצויים על הכלים שנמצאו באפרת ובאלעזר. גם לקנקנים מתקופת הברונזה התיכונה I, שנמצאו בחירבת כופין, אין ייצוג בקברים שבאלעזר. לעומת זאת נמצאו באלעזר קנקנים, האופייניים לתקופת הברונזה התיכונה I ואף לתקופת הברונזה התיכונה II, שלא נמצאו כמותם בחירבת כופין. ייתכן שהשוני נובע מכך, שהקברים באלעזר היו בשימוש בשלב מאוחר יותר בתקופת הברונזה התיכונה I מאשר בחירבת כופין, אך קיימת גם אפשרות נוספת: ייתכן שמדובר בשתי קבוצות אתניות שונות, שהאחת מוצאה ממישור החוף והיא השתמשה בכלים ממורקים ומחופים ואילו השנייה מוצאה מן ההר וכליה היו חסרי מירוק וחיפוי. כלי הבטה שנמצאו בחירבת כופין, שמוצאם כנראה ממצרים, מרמזים על אפשרות זו. לאחר פער של כאלף שנים, בשלהי תקופת הברזל, התחדשה הפעילות במקום.

קרוב לוודאי שהאתרים באפרת ובאלעזר הם אתר קבורה אחד, שכ-50 קברי פיר ששימשו לקבורה החל מתקופת הברונזה הביניימית ועד ראשית תקופת הברונזה התיכונה II נחפרו בו. נראה, ששדות הקבורה היו שייכים לאוכלוסייה פסטורלית, שתחום מחייתה היה באזור זה ופעילותה פסקה עם התפתחות העיור בהר בראשית המאה ה-18 לפני הספירה. בתקופה זו החלה ברחבי ההר התיישבות נרחבת למדי של ערים מבוצרות כגון שכם, שילה, בית-אל, ירושלים, חברון, ומאוחר מעט יותר המצודה בבית-צור. התקופה הנדונה היא אחת הדוגמאות הבולטות לפער בין ההר ובין המישור. באותה תקופה התפתחה במישור החוף מערכת עירונית ובה חומות וארמונות מפוארים כגון באפק שליד ראש-העין, בכברי ובמקומות נוספים, שתושביהם השתמשו בכלי חרס מחופים וממורקים. באותה תקופה התקיימה בהר אוכלוסייה נוודית והיו בו יישובים פרוזים קטנים, שתושביהם ייצרו כלים ללא חיפוי וללא מירוק.

תהליך העיור הגיע להר רק כמאתיים שנים מאוחר יותר, והשאלה הנשאלת היא: האם היו אלה תושבי ההר שפיתחו את ערי ההר בהשפעת הערים שבמישור ואולי חדר להר גורם חדש והוא שבנה את הערים שם.

הבעת תודה

רשימה זו היא עיבוד של פרקים אחדים מתוך עבודת הדוקטור של המחבר. ללא שיתוף הפעולה לו זכיתי לא היה דו"ח זה רואה אור. ברצוני להודות למר אילן שרון ולגבי אורנה הס, שהפקידו בידי את פרסום החפירה באלעזר; לד"ר יצחק מגן, קצין המטה לארכיאולוגיה ביהודה ושומרון, ולסגנו מר חנניה היומי, שעזרו בעיבוד הטכני של חומר החפירה; ולגבי טלי ליומר, האחראית על הארכיון והמחסנים. כן ברצוני להודות למר דוד עמית, שסיפק לי מידע חשוב אודות החפירה באלעזר תחתון ולד"ר אבי עופר על שיתוף הפעולה.

ספרות

- אדלשטיין ג', וגרינהוט צ', 1988;
 "מנחת", **חדשות ארכיאולוגיות**, צב, 39-43.
 גונן ר', תשמ"א;
 "בית הקברות מתקופת הברונזה התיכונה באפרת בהרי חברון", **קדמוניות**, יד, 25-29.
 גורפינקל י' ובנפיל ר', תש"ן;
 "קברים ומחגי קבורה מראשית תקופת הברונזה התיכונה II בגשר", **ארץ ישראל**, כא, 132-147.
 כוכבי מ', תשל"ב;
 "הסקר בארץ יהודה" בתוך: מ' כוכבי (עורך), **יהודה ושומרון וגולן, סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח**, ירושלים.
 מייטליס י', בפרסום;
 "קברים מתקופת הברונזה הביניימית מצפון מערב לגבעון", **עתיקות**.
 מירון א', תשמ"ז;
 "גרוזיני קרב כנעניים", **ישראל-עם וארץ**, ד, תל-אביב, 65-76.
 עופר א', תש"ן;
 "חפירת חברון המקראית", **קדמוניות**, כב, 88-93.
 עופר א', 1990;
 "הר יהודה המקראי, מנוודות לממלכה לאומית", בתוך: נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), **מנוודות למלוכה**, ירושלים, 155-214.

עופר א', תשנ"ד;
הר יהודה המקראי, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב.
עמית ד', 1990;
"אפרת", חדשות ארכיאולוגיות, צה, 64-65.

Chadwick J.R., 1992;

The Archaeology of Biblical Hebron, An Examination of the American Expedition Hebron, Dissertation, University of Utah.

Gerstenblith P., 1983;

The Levant at the Beginning of the Middle Bronze Age, AASOR.

Smith R.H., 1962;

Excavations in The Cemetary at Khirbet Kufin, London.

Vincent H., 1947;

"Une grotte funéraire antique dans l'oudy et Tin", *Revue Biblique*, 54, 256-269.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il